

Galina Kireeva

Książki z nieświeskiej biblioteki Radziwiłłów w zbiorach Biblioteki Narodowej Białorusi

Na początku 1941 roku pozostała w Nieświeżu część Biblioteki Radziwiłłów przewieziono do Mińska i przekazano Bibliotece Akademii Nauk Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. W czasie II wojny światowej kolekcja nieświeska została wywieziona, a w latach 1945-1946, zdekompletowana, wróciła na Białoruś i podzielono ją między większe księżnice kraju. Obecnie część zbiorów radziwiłłowskich przechowywana jest w Bibliotece Narodowej Białorusi (BNB). Podstawowa rozpoznana grupa książek znajduje się w Dziale Naukowo-Badawczym Księgoznawstwa BNB, gdzie zgromadzono ponad 260 woluminów z nieświeskiej biblioteki Radziwiłłów: 7% to egzemplarze z XV i XVI stulecia, 28% – z XVII, a 65% – z XVIII¹. Najwięcej, bo 20%, stanowią książki wytłoczone w Niemczech, z czego 60% pochodzi z warsztatów typograficznych Augsburga i Lipska; druków, które wyszły spod pras zakładów francuskich jest 19%, w tym 90% paryskich. Trafiają się również edycje oficyn włoskich, holenderskich, szwajcarskich i polskich, a także z terenów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wydawnictwa dziewiętnastowieczne w zbiorach Działu reprezentuje około dziesięciu egzemplarzy kolekcji radziwiłłowskiej – prawdopodobnie około pięciuset woluminów znajduje się w księgozbiorze głównym BNB, ich wyodrębnienie wymagać jednak będzie długotrwałej pracy. Ponadto w Dziale jest przechowywana jedna z rękopiśmiennych ksiąg inwentarzowych Biblioteki Nieświeskiej², a także znajduje się trochę materiałów archiwalnych związanych z rodem Radziwiłłów oraz album fotografii, umownie zatytułowany

1 Т. І. Рошчына, *Перамешчанья беларускія кнігазборы. Бібліятэка Радзівілаў (Нясвіж–Санкт-Пецярбург–Хельсінкі)*, [w:] *Выяўленне, сумеснае выкарыстанне і вяртанне архіўных, бібліятэчных і музейных каштоўнасцей, якія захоўваюцца ў замежных краінах*. Мінск 1999, s. 282-288; *tejże*, *Праблемы і перспектывы захавання дакументальнай спадчыны Радзівілаў. „Radziviliana”* [w:] *Праблемы ідэнтыфікацыі мастацкай спадчыны Нясвіжа ў агульнаеўрапейскім кантэксце культуры. Матэрыялы навуковай канферэнцыі (Нясвіж, 15 мая 2004 г.) У рамках ІХ Беларускага фестывалю камернай музыкі „Музы Нясвіжа – 2004”*. Мінск 2004, s. 40-43; *tejże*, *Бібліятэкі Радзівілаў*, [w:] *Вялікае княства Літоўскае. Энцыклапедыя*. Мінск 2005, t. 1, s. 329-330; А. В. Стефанович, *Бібліотэчнае сабранне князей Радзівіллоў Несвіжскай ординацыі „Книга. Исследования и материалы”* 2005, 83, s. 300-311.

2 *Catalogue de la bibliothèque de Son Altesse la Princesse Antoine Radziwill á Nieswiez*, rkps XX w. Sygn. 091/239.

„Na polowaniu”³. Zamieszczono w nim 97 fotografii przedstawiających gości księcia Antoniego Radziwiłła w czasie zimowych i jesiennych polowań, salon myśliwski w Nieświeżu, trofea, reprodukcje ze scenami polowań. Album datuje się na początek lat trzydziestych XX wieku. Na pierwszej karcie napisano: „ą 8”.

Najstarszym drukiem w kolekcji radziwiłłowskiej jest inkunabuł z 1484 roku – *Herbarius...*⁴ – zawierający zbiór informacji o leczniczych właściwościach roślin. Wprawdzie autor tekstu nie został podany, można jednak przypuszczać, że był nim lekarz z Frankfurtu Johann Wonnece von Cube, a inicjatorem wydania dzieła – dziekan klasztoru z Moguncji, Bernard von Breidenbach. Możliwe, iż to on zlecił frankfurckiemu medykowi, aby wykorzystując prace znamienitych lekarzy starożytności i średnio-wieczna, opracował zielnik. Bardzo praktyczna jest koncepcja edytorska tego dzieła, na które oprócz tekstu składa się 150 drzeworytów. Wszystkie umieszczone są w pierwszym rozdziale księgi, według następującego schematu: pod ilustracją zajmującą górną część karty *recto* rozpoczyna się opis przedstawionej na nim rośliny, kończący się na karcie *verso*. Rozdział drugi wypełniają natomiast receptury różnych środków leczniczych, przygotowywanych z warzyw, nasion, korzeni roślin, minerałów itd., z wykorzystaniem ziół znajdujących bez trudu w ogrodach i lasach. W omawianym egzemplarzu brakuje przedmowy – napisano w niej, że książka przeznaczona jest dla tych, którzy nie mają środków na opłacenie lekarzy i lekarstw, mogą jednak z powodzeniem wykorzystywać zioła rosnące w ogrodach i lasach.

W zbiorach BNB znajdują się także 2 paleotypy⁵ i 14 druków z drugiej połowy XVI wieku; 180 egzemplarzy kolekcji to wydania siedemnasto- i osiemnastowieczne.

Tematyka książek radziwiłłowskich jest bardzo zróżnicowana. Największą grupę tworzą dzieła literatury religijnej i teologicznej (ponad 40% zbioru). Ich mnogość zapewne w znacznej mierze wynika z włączenia do biblioteki Radziwiłłów w 1864 roku zbiorów nieświeskich klasztorów bernardynów i benedyktynek. W tej części kolekcji należy zwrócić uwagę na wydaną w krakowskiej oficynie Szarffenbergerów w 1561 roku sławną Biblię – księgę bogato ilustrowaną, z dwustu pięćdziesięcioma sześcioma drzeworytami o różnych wymiarach, od 6×7,5 cm do całostronicowych, i portretem króla Zygmunta Augusta na *verso* karty tytułowej, oprawioną w deski i skórę⁶. Prawdopodobnie do jednej z klasztornych bibliotek należał egzemplarz *Missale Romanum*⁷, na wewnętrznej stronie górnej okładziny którego widnieje ekslibris: „Biblioteka Ordynacji Nieświeskiej”. Podklejone karty, wycięte ostrym narzędziem inicjały z motywami architektonicznymi i przetarta skóra na dolnej okładzinie świadczą o częstym użytkowaniu tej księgi.

3 [Album fotografii poświęconych polowaniu], pocz. XX w., Nieśwież (23 k., 97 fot.). Sygn. 091/245H.

4 *Herbarius Moguntiae impressus* Mainz, Peter Schoeffer, 1484. Sygn. 096/3647.

5 Albertus Magnus *Postill*. Hagenau, Joannes Rynman, 1504. Sygn. 094/464K; Hugo, cardinalis *Postilla super epistolas Pauli* Basileae, J. Amerbach, 1502. Sygn. 094/451K.

6 *Biblia, To iest księgi Starego y Nowego Zakonu, na polski ięzyk, z pilnością według lacińskiej Biblii od kościoła Krześciańskiego powssechnego przyięthey, nowo wyłożona*, w Krakowie, W Drukarni Szarffenbergerow, 1561. Sygn. 094/388K.

7 *Missale Sacri Ordinis Praedicatorum* Romae, In Typ. O. Puccinelli, 1769. Sygn. 094/6218.

Licznie reprezentowane jest też piśmiennictwo z dziedziny filozofii (21%). Wśród książek historycznych (14%) szczególnie warto odnotować dwie edycje pierwszego pełnego wykładu historii Polski – dzieła biskupa Marcina Kromera (1512-1589): łacińskojęzyczną⁸, która zdobyła uznanie w Europie i przyniosła autorowi sławę, oraz w języku polskim, w przekładzie Marcina Błażowskiego (Kraków 1611). Egzemplarz wydanej o wiele później (XVIII w.) wielotomowej historii Polski najprawdopodobniej został oprawiony specjalnie dla Biblioteki Nieświeskiej.

Również z biblioteki radziwiłłowskiej pochodzi jeden z trzech egzemplarzy pierwszego wydania *Kroniki polskiej, litewskiej, żmudzkiej i wszystkiej Rusi*, historyka i poety Macieja Strykowskiego (ok. 1547 – przed 1593)⁹; autor przez długi czas przebywał w Wielkim Księstwie Litewskim i pisząc *Kronikę...* korzystał z księgozbioru Radziwiłłów, Chodkiewiczów, Olelkowiczów. Jest też pierwszy – autorstwa Marcina Paszkowskiego – przekład na język polski pracy *Sarmatiae Europae descriptio*, w której autor, Aleksander Gwagnin (1534-1614)¹⁰, częściowo wykorzystał materiały Strykowskiego. Ta bogato ilustrowana księga zawiera wiele wiadomości z historii i geografii Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego, kultury materialnej, obyczajów i obrzędów, a także opisy miast i fortec na Białorusi. Oprawy obu ksiąg są tego samego rodzaju – z pergaminowych kart rękopisu muzycznego – co podkreśla wspólną ich tematykę.

W kolekcji nieświeskiej znajduje się jeszcze jedna znamienita praca – herbarz *Orbis Polonus...* Szymona Okolskiego (1580-1653)¹¹, heraldyka, historyka, pisarza, wydany w Krakowie w trzech tomach. W dziele, oprócz wiadomości nie zawsze wiarygodnych, są też dokładne informacje dotyczące znanych postaci tamtych czasów. Te dane wykorzystywał w późniejszym czasie Kasper Niesiecki (1682-1744) w swoim herbarzu. *Orbis Polonus...* krytykowano za nieścisłe wiadomości i panegiryzm, jednak do czasów obecnych pozostaje cennym pomnikiem kultury książki i nieustannie wzbudza zainteresowanie badaczy.

Istotne miejsce w zbiorze zajmuje literatura prawnicza. Zważywszy, że wielu Radziwiłłów piastowało urzędy państwowe, co wymagało znajomości prawa, duża liczba dzieł z tej dziedziny (11% zbioru) jest zupełnie zrozumiała. Wśród dzieł-pomników myśli jurystycznej i prawa państwowego wskazać można klocek introligatorski, zawierający *Statuta Regni Poloniae* Jana Herburt, wydane w Krakowie w 1567 roku, a także konstytucję sejmu 1578 roku¹². Wolumin jest interesujący ze względu na kilka wpisów proveniencyjnych, na wklejonej przed stroną tytułową

8 Martini Cromeri *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX* Basel, J. Oporiniana, 1568. Sygn. 094/12623K.

9 Maciej Strykowski *Ktora przedtem nigdy światła nie widziała, Kronika polska, litewska, żmudzka, y wszystkiej Rusi Kijowskiej, Moskiewskiej, Siewierskiej, Wolhinskiej, Podolskiej, Podgorskiej, Podliaskiej, &c.* Krolewec, u Jerzego Osterbergera, 1582. Sygn. 12PK28582K.

10 Alexander Guagnini *Kronika Sarmacyey Europeiskiej* Kraków, druk. Mikołaja Loba, 1611. Sygn. 094/12621K.

11 Simon Okolski *Orbis Polonus splendoribus...* Cracovia, Franciscus Caesarius, t. 1-3, 1641-1645. Sygn. 094/12629K.

12 Jan Herburt *Statuta Regni Poloniae, in ordinem alphabeti digesta* Cracoviae, Lazarus Andreae, 1567; *Konstytucye seymu walnego warszawskiego* [Kraków, ok. VII 1578]; *Universal poborowy dan ze Lwowa dn. czerwca 1578* [Kraków, po 10 VI, przed 13 VII 1578]. Sygn. 094/12619K.

czystej karcie – tekst w języku łacińskim, datowany na 1601 rok. Na końcu ostatniej pozycji klocka widnieje notatka atramentem, która zaczyna się od słów: „Remedium super Morbum Caducum...”, a kończy – „w koszule Zawierać aż do Zarania”. Na końcu woluminu, na *verso* pierwszej nienumerowanej karty, zapisek o charakterze kronikarskim: „1709 w dzień Święty Mariey Magdaleny ożenił sie Syn moj z [...] Panną Marianną Trepczańską [...] Święti Mamiey. Jegomosci Pana Stanisława Tropki corka [...] Jegomoscią Panem Czechowskim [...] Jesie [?] Pannami [...]” – dalej tekst rozmyty.

Bardzo rzadki jest klocek złożony z dwóch lwowskich wydań dzieł Pawła Szczerbicza¹³ o prawie magdeburskim, z rycinami na stronach tytułowych, który Radziwiłłowie otrzymali w darze. W woluminie znajduje się dedykacja: „Księżciu Januszowi Radziwiłłowi w upominku ślubnym ofiaruje Podlewski. Czerwiec 1887”. Także księga Stanisława Duńczewskiego *Herbarz wielu domow...*¹⁴ opatrzona jest wpisem darczyńcy: „Kochanemu mojemu Księżciu Jerzemu Radziwiłłowi w upominku ślubnym y dnia 6. Października 1883 r. ofiaruje Felix Podlewski”.

Literatura z zakresu medycyny, dzieła literackie, druki dotyczące geografii, fizyki i matematyki, słowniki, encyklopedie z różnych dziedzin stanowią łącznie 13% całego zbioru, w większości są to książki w językach łacińskim i polskim, a także we francuskim i niemieckim. Jedną z nich jest znana *Encyklopedia albo słownik rozumowany nauk, sztuk i rzemiosł* (fr.: *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*), której redaktorem był Denis Diderot. Ponieważ Radziwiłłowie pobierali nauki w Europie, w ich bibliotekach znajdowała się literatura, z której korzystano na uniwersytetach, i ta, która była niezbędna do dalszego pogłębiania wiedzy.

W zbiorach Działu Naukowo-Badawczego Księgoznawstwa jest też egzemplarz *Peregrynacji...* Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”¹⁵. W 1583 roku jako pielgrzym przybył do Ziemi Świętej, zwiedził Kretę, Cypr, Syrię, Palestynę, Egipt, następnie opisał tę podróż. Pierwsze wydanie dzieła ukazało się w języku łacińskim w Braniewie w 1601 roku. Później książka została przetłumaczona na wiele europejskich języków i doczekała się około dwudziestu edycji. W języku białoruskim opublikowano *Peregrynacje...* w 1994 roku¹⁶.

Dużym zainteresowaniem badaczy cieszy się jedyny znany w białoruskich zbiorach egzemplarz dzieła Urszuli Radziwiłłowej *Komedye y tragedye*, obejmującego kilkanaście utworów dramatycznych jej autorstwa. Każda ze sztuk ma swoją kartę

13 Paweł Szczerbicz, *Speculum Saxonum: Albo prawo Saskie y Maydeburskie, porzadkiem obiecadła, z Łacinskiech y Niemieckich exemplarzow zebrane* Drukowano we Lwowie, Kosztem y nakładem tegoż Pawła Szczerbicza własnym, 1581; tegoż, *Ius Municipale: To iest, prawo Mieyskie Maydeburskie* Drukowano we Lwowie, Kosztem y nakładem tegoż Pawła Szczerbica, 1581. Sygn. 094/3534K.

14 Stanisław Józef Duńczewski, *Herbarz wielu domow Korony Polskiej y W. X. Litewskiego* Krakow, 1757. Sygn. 094/3114K.

15 Nicolai Christophori Radzivil, *Ierosolymitana peregrinatio...*, Antverpiae 1614. Sygn. 096/2655K.

16 *Перэгрывацыя, або Паломніцтва ясна асветленага князя ягамосці Мікалая Крыштофа Радзівіла ў Святую Зямлю [w:] Кніга жыццй і хаджэнняў*. Мінск 1994, s. 165-447.

tytułową i ilustrację – miedzioryt Michała Żukowskiego. Na wyklejce zachował się ekslibris Biblioteki Nieświeskiej¹⁷.

W zgromadzonym w BNB księgozbiornym radziwiłłowskim druki w języku rosyjskim reprezentowane są jedynie dwoma numerami (w jednej oprawie) czasopisma „Периодическое сочинение о успехах народного просвещения”, które wychodziło w 1810 roku¹⁸.

Wydania dziewiętnastowieczne są dopiero wyodrębniane z działów BNB. Do tej pory wydzielono niewiele woluminów, między którymi znajduje się *Album legjonów Polskich*, książka przechowywana w okresie sowieckim w Dziale Zbiorów Specjalnych¹⁹.

W sporządzonym w latach trzydziestych XX wieku rękopiśmiennym *Catalogue de la bibliothèque* wykazano 502 tytuły książek i albumów, w przypadku edycji wielotomowych zaznaczając liczbę tomów. W katalogu przeważają druki dziewiętnastowieczne w języku francuskim, których podstawową część stanowią woluminy wytłoczone w Paryżu, a także w Lyonie, Nantes, Orleanie. Publikacje w języku niemieckim pochodziły z oficyn Wiednia, Lipska, Berlina, Norymbergi. W katalogu figuruje jedno dzieło w języku rosyjskim oraz kilka w polskim, a wśród nich – jedna z edycji albumu Napoleona Ordy (1807-1883); jest też wpisanych parę druków z XVIII i jeden z XVII stulecia. Spróbowaliśmy wybiórczo sprawdzić, czy dzieła odnotowane w tym katalogu znajdują się w katalogu głównym Biblioteki Narodowej Białorusi. Dotąd natrafiliśmy tylko na jedną książkę: Charles Blanc *Grammaire des arts décoratifs...*²⁰. Na jej wyklejkach umieszczone są dwa ekslibrisy: „Bibliothèque de la Princesse Antoine Radziwill” i „Stanisław Radziwiłł”. Na pierwszym z nich widnieje wykonana piórem notka: „714.VII.6”, co odpowiada zapisowi w katalogu. Ostatni datowany wpis pochodzi z 27 kwietnia 1938 roku, co świadczy o tym, że nad księgozbiorem Biblioteki Ordynacji Nieświeskiej Radziwiłłów pracowano aż do lat czterdziestych XX wieku, kiedy biblioteka ta została przewieziona do Mińska.

W zbiorach Oddziału znajduje się rękopiśmienna kopia dokumentu archiwalnego z suchą pieczęcią Karola Stanisława Radziwiłła. Jest to wypis z ksiąg grodzkich województwa wileńskiego o złożeniu kwitu relacyjnego z 12 maja 1785 roku przez Onufrego Zapaśnika, woźnego powiatu lidzkiego²¹.

Badania i rekonstrukcja księgozbiornego Radziwiłłów, jak i stworzenie w przyszłości ich wirtualnej biblioteki, będą miały wyjątkowe znaczenie dla wszystkich, którzy

17 Urszula Franciszka Radziwiłłowa *Komedye y tragedye przednio-dowcipnym wynalazkiem, wybornym wiersza kształtem, bujnością rzeczy i poważnymi przykładami znamienite...* [Żółkiew, Jakób Pobog Fryczyński w druk. Bractwa Św. Trójcy, być może we Lwowie, 1754. Sygn. 094/12662K.

18 *Периодическое сочинение о успехах народного просвещения*. Санкт-Петербург 1810, nr 24-25. Sygn. 05/09/387.

19 *Album legjonów Polskich* (pod protektoratem J. Stachewicza), oprac., tekst W. Lipiński. Warszawa 1933. Sygn. 13Pk25530K.

20 M. Ch. Blanc, *Grammaire des arts décoratifs. Décoration intérieure de la Maison*, Renouard. Paris, 1882. Sygn. 096/16482K.

21 *Выписка из гродских книг Виленского воеводства о подаче возным Лидского повета Онуфрием Запазником от 12 мая 1785 года квита релацийного*. Sygn. 11Pk461K.

interesują się nie tylko historią rodu, ale i dziejami kraju. Zbiory radziwiłłowskie są ogólnonarodową, kulturową i historyczną wartością, którą należy zachować i uczynić dostępną dla badaczy.

Summary

Galina Kireeva *Books from the Radziwiłł Library of Nesvizh at the National Library of Belarus*

The Nesvizh collection kept at the National Library of Belarus in Minsk consists of over 200 copies of books, one hand written inventory, archival material and a photography album „The Hunt”. The author presents the statistical structure of the Radziwiłł library, according to chronology, place of publication and content, she also describes the collection, beginning with the oldest of the three incunabula. She then discusses the most interesting volumes in every thematic group: religion and theology, philosophy, law, history, medicine, encyclopaedias, books on geography, physics and mathematics, and literature.